

Сметана І. І., Тимченко А. О. В притаєних думках: мотивіка творчості Володимира Свідзінського: монографія. Х, 2021.

У монографії презентовано дослідження мотивіки творів Володимира Свідзінського з позицій літературознавства та мовознавства, окреслено характер художнього часопростору в поезії митця.

Узагальнено наукові підходи до вивчення поетичної мови та ідіостилю автора; запропоновано інтерпретацію поняття мотиву ліричного твору, зокрема висунуто ідею про трихотомічну структуру мотиву. Здійснено літературознавчий аналіз мотивних доміант поезії В. Свідзінського; розглянуто мотив у системі міжтекстових зв'язків, з'ясовано характер циклічності лірики митця, на основі мотивного аналізу виявлено неавторські цикли творів та зроблено висновок про характер художнього світу В. Свідзінського. Схарактеризовано засоби реалізації ключових мотивів на лексичному та синтаксичному рівнях; відзначено смислову амбівалентність розглядуваних доміант. Проаналізовано структуру часопростору та його вербалізатори в текстах автора, встановлено його багаторівневість, розглянуто функціонування лексичних засобів вираження хронотопу та виявлено характерні ознаки синтаксичної організації контекстів із ключовими словами й показові стилістичні прийоми образотворення та увиразнення. Виявлено специфіку поетичного ідіостилю В. Свідзінського в аспекті мовної репрезентації основних мотивів, часових та просторових координат.

У **лінгвістичній частині роботи** окреслено лексичні маркери мотивів, а також синтаксичні засоби їх реалізації у творчості митця. Уперше досліджено мовну специфіку особистого хронотопу автора, акцентовано увагу на взаємозв'язку часопросторової організації та структури мотиву. Визначено основні принципи семантико-синтаксичного підходу та створено модель аналізу поетичних творів Володимира Свідзінського. Уточнено роль і місце загального для всіх гуманітарних наук терміну *мотив* для лінгвістичного аналізу поетичного тексту, показано специфіку його визначення в

мовознавчому аспекті. Під «мотивом» розуміють ключовий елемент художнього тексту (думка, почуття, переживання, предмети, явища, дії), представлений різнорівневими мовленнєвими засобами, що характеризуються частотністю та варіативністю та набувають особливого смислового значення. Показано, що такі лексеми є ключовими словами («стрижневими» поняттями, пов'язаними з особливостями ідіостилю поета), відображають образний світ митця як єдину модель.

Поєднання лексичного й синтаксичного аналізу, з одного боку, дає можливість простежити семантичне наповнення лексем, що беруть участь у вербалізації того чи того мотиву, явищ художнього хронотопу, а з другого – ці лексеми набувають статусу ключових словообразів тільки в контексті всього поетичного твору як цілісної системи чи в контексті авторського поетичного мовлення загалом.

Провідні в ідіостилі В. Свідзінського мотиви *самотності, тиші, смутку, смерті* в дискурсі поета мають індивідуальну наповненість, пов'язану з міфософським струменем його творчості, з інтровертивністю самого автора та його трагічним особистим життєвим досвідом. Аналізовані мотиви є мотивами-станами й перебувають у тісному взаємозв'язку на образно-поняттєвому й вербальному рівнях. Ці мотиви пов'язані з утіленням емоційних станів ліричного героя, авторських інтенцій щодо осмислення плінності часу й буття людини.

Означені мотиви мають смислову багатоплановість й амбівалентність: *самотність* постає як органічний стан саморефлексій, творчої енергії і як деструктивне начало, наслідок розлуки, втрати близьких людей; *тиша* – як відчуття спокою, гармонії в природі й водночас забуття, самотність і навіть смерть (тиша як відсутність звуків життя, нерухомість); *смуток* – як наслідок складних і болючих роздумів над плінністю часу, його невідворотністю, спогадів про втрату коханої та *світлий смуток* як утілення стану закоханості, згадок про давно минулі безтурботні часи дитинства й юності; навіть *смерть*, попри очевидну негативну оцінку як неминучого завершення земного життя,

може осмислюватися як очищення й етап подальшого буття. Для мовної картини світу поета показові семантично двопланові оригінальні індивідуально-авторські образи *самотньої радості, смутку чистого, холодної тиші* як маркери світовідчуття ліричного героя.

Ідіостилію автора у вербалізації емоційних станів ліричного героя меншою мірою властивий прямий опис (на зразок *Я один; Тихо*), хоча відповідні синтаксичні структури в сильній позиції стають поштовхом для подальшого образного розгортання мотиву, що може бути подієвим, динамічним (ліричний герой пересувається в просторі або в споминах, снах, мареннях, споглядаючи довкілля, згадуючи минуле). Помітною є метафоризація та персоніфікація емоцій і станів, коли вони самі стають активними діячами, які впливають на волю людини (*Туга рве мислі мої*). Показовим механізмом утілення мотивів є прийом художнього паралелізму – зображення пейзажів як носіїв емоційних станів, у яких образи природи стають ключовими елементами розгортання мотиву, чи окремих просторових або часових маркерів, що імпліцитно виражають той чи той мотив або їхній взаємозв'язок (часто вони функціують як елемент порівняльних конструкцій). Серед синтаксичних засобів вираження мотивів превалюють різні види повторів (назв емоцій, дій, станів), використання односкладних безособових і називних речень, ампліфікацій, градацій однорідних членів, полісиндетону, антитез, інверсії.

Простір і час є визначальними категоріями в створенні індивідуальної моделі художнього світу автора. Лексичні засоби вираження часу й простору розглядаємо в межах синтаксичних структур, бо в такий спосіб утворюються комплексні семантичні феномени, що є виразниками темпоральності й локативності. У поетичному мовленні В. Свідзінського художній простір репрезентовано назвами явищ земного, водного та небесного просторів.

Пейзажні описи саду, лісу, гаю, поля, степу презентують панорамність осягнення світу ліричним героєм, у них поєднано координати *верх – низ* через зображення неба, хмар або небесних світил – місяця, сонця. Концептуальної

ваги набувають назви рослин, що представляють вертикальну вісь земного простору. Просторові явища передають плин часу завдяки їх поєднанню з предикатами руху, властивими часові (наприклад, *пливти*). Якщо назви локусів природи позитивно позначені (навіть образ неземного степу), простір же міста постає як неприродний, чужий.

У поетичному зображенні водного простору у функційному плані переважають словообрази *море, озеро, ріка*, що є символічними й реалізують архетипну, народнопоетичну, філософську, індивідуально-авторську семантику, пов'язану з різними проявами життя. Найбагатшою є семантика словообразу *море*: позначає безжиттєвий простір, життя, межу між цим світом і потойбіччям, поглинальний простір, що забирає життя. Функціонування назв водного простору підпорядковане розкриттю різних мотивів, зокрема пам'яті, спогадів, втрати, дитинства, плинності життя та ін.

В авторській моделі світу реалізовано циклічний час, що відбиває неспинний рух природного часу, та індивідуальний, що передає проминальність буття людини. Добовий час репрезентовано лексемами *ранок, день, вечір, ніч*, серед яких найбільш семантично виразна остання. Послугуючись лексемою *ніч*, автор передає психологічні стани ліричного героя, що здебільшого мають негативний характер. Річний час представлений усіма порами року, але В. Свідзінський багатством змістових нюансів наділяє словообраз *осені* (пора завмирання життя, смерті, самотність, смуток за минулим, нездійсненність мрій). Життєвий час репрезентовано лексемами *минуле, теперішнє* й *майбутнє*. Індивідуальність мовомислення автора виявляється в його сприйнятті та розумінні періодів життя. *Минуле* й *теперішнє* створюють для нього картину вічності, *майбутнє* характеризується як невідоме, тривожне, іноді загрозливе. Загалом хронотоп поезії В. Свідзінського багаторівневий, йому властива взаємодія словесних образів у межах однієї категорії тексту під час розгортання певної теми чи мотиву, а також накладання часових та просторових художніх образів.

У синтаксичному плані зображенню часопростору властива епічність

викладу. В. Свідзінський послуговується як простими, переважно ускладненими, так і складними реченнями, що зумовлено, з одного боку, зображенням кількох просторових і часових площин в одному контексті, з другого – уживанням цих конструкцій як синонімічних за функціями. Експресія в простих реченнях виникає внаслідок використання компонентів, що ускладнюють речення: однорідних членів, звертань, відокремлених означень, що набувають особливої смислової ваги, та відокремлених обставин, виражених порівняльними зворотами, які створюють особливу образність своєю наочною виразністю, та відокремлених уточнювальних обставин, що акцентують увагу на локації або часі подій. Крім розповідних речень, які переважають у текстах поезій, автор використовує риторичні питальні речення та поодинокі бажальні конструкції, залучає форми уявного діалогу з явищами природи для розкриття їхнього взаємозв'язку зі світом людини та конструкції прямої мови, що надають викладові динаміки. Серед стилістичних фігур превалюють повтори, ампліфікація, полісиндетон, антитеза.

Отже, дослідження лексико-синтаксичного втілення провідних мотивів і часопросторової моделі поетичних творів В. Свідзінського дає змогу увиразнити смислові домінанти його художнього світу, виявити показові прийоми образотворення, конструювання поетичного тексту як ідіостильові риси митця.

Літературознавча частина присвячена дослідженню мотивіки поезії В. Свідзінського в аспекті *аналізу структури мотиву, зв'язків між мотивами в межах вірша, а також в інтертекстових єдностях – циклах та збірках лірики*. Запропоновано концепцію *трихотомічної моделі мотиву*. Він включає такі компоненти, як ядро (архетипна інформація), тіло мотиву (відображення в конкретному художньому творі) і мотивне поле (сукупність деталей і образів, які викликані появою мотиву). У поезії В. Свідзінського виділяються *провідні мотиви саду, сонця-вогню, таїни, самоти, тиші-мовчання, втрати,*

минушності, руху до невідомого, пам'яті, сну, рослинний, бестіарний мотиви.

Мотиви саду й сонця-вогню – лейтмотиви; до них наближається мотив таїни, що часто виступає інтегруючим для інших. Більшість мотивів поезії лірика є мотивами-діями, процесами, станами чи схожими явищами (самота, мовчання, сон, втрата, пам'ять, проминання, рух до невідомого, згоряння як варіант мотиву сонця-вогню), трохи менше мотивів-знаків (сад, рослинний та бестіарний мотиви, таїна, яка, втім, може набувати процесуальності, коли йдеться про загадкові дії, сонце-вогонь, що має й подієве значення – згоряння). Функціонування у творах мотиву руху до невідомого і той факт, що спогад про щасливе минуле не дає героєві абсолютної втіхи й він продовжує шукати топос-ідеал, частково спростовує тези деяких дослідників про ретроспективність поезії митця. Наявність у ліриці мотиву руху до невідомого та мотиву таїни з варіантами «казка» й «диво» свідчить про важливість для митця двох світів – реального та ірреального, казкового, або дорослого та дитячого. Проте, шукаючи ідеального світу, герой не зупиняє вибір на казці, лише захоплюється законами, що панують у ній, її риси частково можуть бути змодельовані на бажану дійсність, але не здатні повністю замінити її. Важливою семою «тіла» мотиву таїни в поезії В. Свідзінського є те, що таємниче, яке існує в ірреальному світі, відрізняється від незнаного в повсякденні. Для героя привабливими є загадки ірреального світу, вони по-справжньому захоплюють, їх герой прагне екстраполювати на реальне життя. Найчастіше намір завершується невдачею: нівелюється невідомим у реальному світі. Незвідане ж у буденності лякає, пов'язується зі смертю, приреченістю, невблаганністю часу, долі. Вочевидь, у випадку проєктування ознак світу казки на світ реальності випадає говорити не про інфантильність героя та автора, а про пошук сталості в нестабільному повсякденні, спробу змодельовати власне майбутнє і через казку, міф, притчу повернутися до першооснов буття.

Мотиви творів поета є стрункою структурою, відзначаються змістовою повнотою, складаються в «малюнок» – *модель, структуру світу*, в якому

живе герой поезій. Означено топоси: сад і невідоме; мотив-процес – рух до невідомого, що його по-особливому підсвічує мотив таїни. На шляху на тлі природи герой зустрічає представників флори та фауни, що беруть участь у загальній дії. Присутні й стани, відчуття та подібні явища, які характеризують життя героя, – мовчання, самота, втрата, сон, минушість, пам'ять. Аналіз віршів митця доводить особливу роль мотиву таїни, зображення природи як рівнорядної людині, редукованість авторського «я», відсутність рефлексій щодо власної творчості, асоціальність тематики, що видається унікальним порівняно з рисами лірики митців, у чийому контексті було розглянуто поезію автора, – Є. Плужника, Б.-І. Антонича, М. Драй-Хмари та ін.

Упадає в око перегук багатьох текстів В. Свідзінського. Зв'язок між творами в *авторському циклі* безсумнівний (спільні мотиви, теми, художні деталі, жанрова, формально-графічна подібність віршів-складників; цикли можуть становити сюжетні розгортання, відображати діапазон почуттів та ставлень до певних явищ, варіації хронотопу й перетини реального та ірреального планів змісту). Попри існування авторських циклів лірики, у поезії митця наявні численні взаємозв'язки й між іншими текстами. Це спонукає до формування неавторських, зокрема, *«незібраних» циклів* віршів поета, які пропонується поділяти на *контактні* й *дистантні*. Контактні цикли вияскравлюють характер сполук сусідніх творів, демонструють раптові, короткотривалі змістові зсуви або виражають бажання автора підкріпити сказане схожим висловлюванням-поезією. За особливостями такого зчеплення можна судити про риси світогляду та вдачу автора, помічаючи суперечливості чи, навпаки, гармонійність. У випадку з В. Свідзінським говоримо про гармонійність, адже утворення контактних циклів за принципом контрасту менше властиве для його творчості, ніж побудова рядів-продовжень. Дистантні цикли мають дисперсний характер: просторово твори розташовані на відстані один від одного; оприявнюються не послідовності, а провідні змістові домінанти збірки, семантичні акценти.

Наявність таких циклів указує вже не на лінійні зв'язки в межах поетичної книги, а зв'язки вищого рівня, інтеграційні зчеплення. Через постання численних зв'язків між текстами творчість В. Свідзінського порівнювана з павутинням, сіттю. Існують «вузлові» поезії (вірші з «Балад», «Зради»), які створюють поле напруги, «притягують» інші вірші, – доказ виключності, визначальності таких текстів. Розгляд авторських та «незібраних» циклів лірики В. Свідзінського трохи по-іншому підсвічує ієрархію мотивів залежно від їхньої значущості для світогляду героя: на перший план виходять переживання розлуки, втрати, туга за померлою дружиною, біль за дитину; важливість таїни, руху до незнаного, вторгнення у світ героя невідомого. У першій книзі поезій митця менше авторських і неавторських циклів, ніж у наступних, тож випадає говорити про більшу концентрацію, цілісність, взаємопов'язаність складників збірок «Вересень», «Медобір». Мотиви, лише намічені в першій книзі, набувають різноманітних виявів, приміром, мотив минулості в «Ліричних поезіях» не відзначається частотністю, в той час як у підсумковій збірці «Медобір» зустрічається у близько чверті віршів. Харківський період творчості В. Свідзінського, таким чином, є більш яскравим, адже лірика майстра слова стає довершенішою, герметичною. Сумний парадокс, але саме приїзд до незатишного міста, втрати й самота, змусивши автора шукати затишку в самому собі, сприяли розвою поетичної майстерності європейського масштабу. Доля і творчість В. Свідзінського відображають глибинне існування особистості, повсякчас відкритої до пізнання таємниць буття.

Для науковців, викладачів вищої школи, учителів української мови та літератури, студентів вищих навчальних закладів.